

Dolaylı Tümleç/Yer Tamlayıcısı Ögesinin İşlevsel Olarak Adlandırılması Meselesi

The Functional Renaming of the Indirect Object/Locative Complement in Turkish Grammar

Serap BOZKURT
GÜVENEK¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne,
Türkiye.
serapbozkurt@trakya.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 05.09.2025

Atf /Cite this article:

Bozkurt Güvenek, S. (2025). Dolaylı Tümleç/Yer Tamlayıcısı Ögesinin İşlevsel Olarak Adlandırılması Meselesi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (23), 134-142.

Bu makale, 25-26 Aralık 2024 tarihinde düzenlenen XI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan "İşlevsel Dil Bilgisi Açısından Dolaylı Tümleç/Yer Tamlayıcısı ve Türkçe Öğretimindeki Yeri" başlıklı bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş biçimidir.

This article checked by

 iThenticate

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Dil, doğal bir oluşum olsa da yapısal ve işlevsel yönlerinin anlaşılabilmesi için kuramsal yaklaşımlara gereksinim duyar. Kuramlar, dilin çok katmanlı yapısını açıklamada önemli araçlardır. Türkçeye dair yapılan çalışmalar da bu doğrultuda çeşitli teoriler geliştirmiş, dil bilgisi kurallarının oluşumu ve dönüşümü bu çerçevede izlenmiştir. Türkiye Türkçesinde dil bilgisi öğretimi, genellikle biçimsel yapılar üzerinden ve geleneksel yöntemlerle sürdürülmektedir. Bu da kimi kuralların tartışmalı biçimde aktarılmasına ve uygulamadaki belirsizliklere neden olmaktadır. Bu çalışmada, cümlenin temel öğelerinden biri olan "dolaylı tümleç/yer tamlayıcısı", işlevsel dil bilgisi bağlamında yeniden değerlendirilecektir. "Giriş", "Tutarlılık ve Özerklik", "Dolaylı Tümleç/Yer Tamlayıcısı Ögesinin Adlandırılmasının Değerlendirilmesi" ve "Sonuç" bölümlerinden oluşan çalışmanın öncelikle işlevsel dil bilgisi kuramı çerçevesinde tutarlılık ve özerklik yasaları tanıtılacaktır. İkinci bölümde ise dolaylı tümleç/yer tamlayıcısı ögesinin adlandırılma meselesi, biçim-anlam ilişkisindeki sorunlar, kategorilendirme problemi ve tümleçlerin zarf üst çatısında birleştirilmesinin gerekliliği ders kitapları ve sınav soru örnekleriyle tanıklanarak dile getirilecektir. Sonuç bölümünde ise yapıyla işlevin birlikteliğine dayalı bir yaklaşımın, dil öğretiminde anlam merkezli bir kolaylık sağlayacağı fikri savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dolaylı tümleç, Yer tamlayıcısı, Tutumluluk, İşlevsel dil bilgisi, Zarf.

Abstract

Although language is a natural phenomenon, understanding its structural and functional dimensions requires theoretical frameworks. Theories play a crucial role in analyzing the multilayered nature of language. Studies on Turkish grammar have been shaped within such frameworks, and the development and transformation of grammatical rules have been traced accordingly. In the context of Turkey Turkish, grammar instruction has predominantly relied on formal structures and traditional methods. This has led to the controversial transmission of certain rules and ambiguities in application. This study reexamines one of the key sentence elements—namely the "indirect object/locative complement"—from a functional grammar perspective. The study is structured into four main sections: "Introduction," "Consistency and Autonomy," "Evaluation of the Naming of the Indirect Object/Locative Complement," and "Conclusion." The first part outlines the principles of functional grammar, focusing on the laws of consistency and autonomy. The second part addresses naming issues, challenges in form-meaning relationships, categorization problems, and the necessity of grouping complements under the broader category of adverbials. The conclusion argues for a meaning-oriented approach that integrates form and function to enhance the effectiveness of grammar instruction.

Keywords: Indirect object, Locative complement, Linguistic economy, Functional grammar, Adverb.

Giriş

Bilimsel düşüncenin ilerleyebilmesi için teori kavramı vazgeçilmez bir araçtır. Teori, hem sosyal bilimlerde hem de dil çalışmalarında olguları anlamlandırmak ve sistematik bir çerçeveye oturtmak için temel işlev görür. Teori, basitten ziyade kompleks yapıları içeren ve bu yapıların anlaşılabilirliğini arttıran bir kavramdır. Keynes (1936: 4), teorizsizliğin mümkün olamayacağını ileri sürerken, artık geçerliliğini yitirmiş teorilerin sürdürülmesinin hatalı olduğunu ve bunun olası denge konumlarının doğru tespit edilmesini imkânsız kıldığını vurgular. Dil çalışmalarında ise teori, başlı başına gerekli bir gerçekliktir. Dil, oluşumu itibarıyla, doğal bir varlık olsa da anlaşılabilmesi için teorilere ihtiyaç duyulan bir olgudur.

Genelde dil, özelde Türkçe bazında birçok teori ortaya atılmış ve buna göre kendisinde ve kurallarında meydana gelen gelişim-değişim bu çizgide takip edilmiştir. Bazıları değişmeden günümüze kadar gelmiş bazıları ise, değişen bakış açılarına göre tekrar yapılandırılmıştır. Devingen ve değişken, sosyal bir olgu olan dil için önemli olan ve dikkat edilmesi gereken nokta, tespit edilen eksiklerin giderilmesi ve kendisini ileri taşıyacak yeniliklerin dikkatlice incelendikten sonra uygulanabilirliğinin değerlendirilmesidir.

Bir teori aslında açıklama girişimidir ve işler olduğu her zaman kontrol ve test edilmelidir. Eğer yalnızca belirli durumlarda işe yarıyorsa yine açılmayan kapılar olur (Kerimoğlu, 2019: 195) ve var olanı daha da karmaşıktır.

Teori temelli bir bakış açısı, karşılaştırmalar yapmayı ve bu karşılaştırmalar üzerinden tartışabilme olanağını da sağlar. Bu sayede gelişim sağlanır ve düşünsel sürecin yalnızca tek bir anlayış üzerinden ilerlemesi de engellenmiş olur. Ayrıca ‘en iyi’ye ulaşmanın çaba gerektirmesi, bireyi düşünmeye sevk eder ve zorunlu da olsa gelişimi beraberinde getirir. Bu sebeple çalışmanın çıkış sorusu da ‘teorik olarak ilerleyen işlevsel dil bilgisini Türkolojide uygulamak mümkün müdür?’ olmuştur.

Dil öğretiminin amacı toplumu oluşturan fertlerin dilin çeşitli özelliklerini öğrenmelerini sağlamaktır. Dil, kendi sistemi içinde asırlardır hem biçim hem de işlev açısından değişmiş ve değişmeye de devam etmiştir. Bu değişimin içinde kelimeler, deyimler ve birçok kullanım özelliklerine sahip ekler vardır. Bireyler içine doğdukları zaman diliminde hazır olarak buldukları değişmiş ve aynı zamanda gelişmiş bu dile adapte olmaktadır. İşte bu değişim ve gelişmelerin fertlere öğretilmesi için doğru kaynaklara ihtiyaç vardır (Benzer, 2009: 378).

Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kurallarının ‘klasik’ uygulanışına bakıldığında, günümüze kadar -bazı kuralların uygulandığı değiştirilmiş olsa da- biçimsel özelliklerin ön planda tutulduğu bir yaklaşımla sürdürüldüğü görülmektedir. Bu nedenle, birçok tartışmalı adlandırma ve içerik, varlığını koruyarak eğitimdeki sürekliliğini devam ettirmektedir. Bunların başında, cümlelerin öğeleri arasında yer alan ve klasik dil bilgisi terminolojisinde ‘dolaylı tümleş’, çağdaş yaklaşımlarda ise ‘yer tamlayıcısı’ olarak adlandırılan öge bulunmaktadır. Şu bir gerçektir ki yapılan biçimciliğin dönüş noktası olan ‘yer tamlayıcısı’ bir umut olsa da işlevsellik ve uygulanış açısından sadece adlandırmadaki değişikliği temsil eder olmuştur, içerik açısından dolaylı tümleşten hiçbir farkı olmadığı MEB’in konu anlatımlı kitaplarında, uygulanan sınavlarda görülmüş, ayrıca öğrencilerden alınan geri dönüşlerde de gözlemlenmiştir.

Dil kurallarının öğretilmesi ve uygulanmasında, yalnızca görünen biçimle yetinilmeyip, anlamın da ölçüt olarak kabul edilmesi işlevselliğin başladığı noktadır. Bu aşamadan itibaren dil, kendi mantığı içinde çelişkisiz işlemeye başlar ve kullanıcı açısından biçim ile anlam arasındaki tutarlılık sağlanarak olası çelişkiler ortadan kaldırılır.

Burada dilin tutumluluk ve özerklik yasası devreye girmektedir. Tümleş ve işlevlerinin örneklerine ve değillemelerine geçilmeden bu iki kavrama bakmak yerinde olacaktır.

Tutumluluk ve Özerklik

Bir anlambirimin belirli bir sözce ya da söylemde özgürce yer alabilmesi için verilmek istenen bağlamsal anlamdan kopuk olmaması gerekir. Lakin bir ismin söylemde üstlendiği görev adları değişir ve bu özgürlük üretildiği dilin kuralları içerisinde bağlama hizmet etmesi önceliği ile belirli bir konumda yer alması gerekir. Bu özerkliğin karşısındaki tutumluluğa işarettir.

Tutumlulukta söz konusu sözcenin öbür öğeleriyle kurduğu bağlantı neticesinde kazandığı anlamsal ayırım da önemlidir. Martinet (1998: 130) bu durumu şöyle dile getirir: “Özerk anlambirimin önerme içindeki konumunun zorunlu olarak anlam açısından önem taşımadığını göstermez. ‘Hemen koşmak gerekir’, ‘hızlı koşmak gerekir’le aynı anlama gelmez. Bu iki durumda anlambirimin ‘gelme noktası’nın aynı olmadığı belirtilmelidir.”

Tutumluluğun ve özerkliğin ortaya çıkma amacı, dilin belleksel yapısını kolaylaştırmak ve kullanıcının yükünü hafifletmektir. Bu sebeple en basitinden ‘eylemi yapan kimse’, ‘eylemden etkilenen kimse’ ve ‘eylemden yararlanan kimse’ bazen ayrı göstergelerle değil aynı gösterge ile temsil edilse de bağlamsal olarak kodlandığı anlam dairesi farklı olabilir. Buna işlevsel ayırım denir. “İşlev burada bir deneyim ögesiyle deneyimin tümü arasındaki bağıntının karşılığı olan dilsel olguyu gösterir. Başka bir anlambirimimin işlevini belirtmeye yarayan anlambirimler işlevsel anlambirimlerdir” (Martinet, 1998: 131).

Bir sözcenin birincil işlevsel parçası onun öğelerini oluşturan sözlüksel anlambirimlerdir, lakin bu işlevsellik onun bağlamsal ve sonucunda anlamsal işaretlemesini veren dil bilgisel anlambirimlerle birlikteliğinden kaynaklanmaktadır. İşte sözlüksel anlambirimler, dil bilgisel anlambirimlerle işlev kazanır ve yeniden bir anlamlandırma dairesine dâhil olur; bu da ikincil işlevlerdir. Dil bilgisel anlambirimlerin birincil işlevleri baki iken, ikincil işlevleri yeniden üretime tabi olduğundan işlevsel olarak gösteren ile gösterilenin yeniden değerlendirilmesi gerekir. Bu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse;

Dün Türkçe dersinin hocası 12B sınıfına üç sayfalık bir deneme yazdırdı.

Bu cümlede ‘dün’, ‘Türkçe dersinin hocası’, ‘12B sınıfına’, ‘üç sayfalık bir deneme’ ve ‘yazdırdı’ öğeleri cümlemin birincil işlevindedirler. Lakin ‘Türkçe’, ‘12B’, ‘üç’ dilsel öğeleri ise özerk bir sözlüksel anlambirim iken aynı zamanda ‘+lık’, ‘+a’ gibi eklerle bu cümlede dil bilgisel işlevler yüklenmiş niteleyen, belirten ve işaretleyen görevlerinde bulunmuşlardır.

Çalışmanın odak noktası olan ‘12B sınıfına’ ögesi ele alındığında, ‘12’, ‘B’ ve ‘sınıf’ unsurlarının özerk sözlüksel anlambirimler olduğu görülür. ‘12’ ifadesi, ‘B’nin sayısal değerini; ‘B’ ise 12’nin ‘A’dan farklı olduğunu nitelendirir ve belirtir. ‘12’ ile ‘B’ özerk yapılar olmakla birlikte bağlamda dil bilgisel işlev üstlenerek ‘sınıf’ sözcüğünün niteleyeni hâline gelir ve tamlayan görevini yerine getirir. Bu bağlamda ‘+a’ yönelme eki, konum bildirmekten ziyade, ilgili sınıfta bulunan öğrencilerin işlevsel yükünü ikame etmiştir. Klasik çözümlemede dolaylı tümleç/yer tamlayıcısı olarak değerlendirilen bu ögenin, işlevsel açıdan bakıldığında cümlede ‘niteleme tümleci’ görevinde bulunduğu görülmektedir.

Bu örnek, işlevsel dilbilgisi çerçevesinde özerk yapıların bağımlı yapılarla kurduğu tutumlu ve işlevsel ilişkinin açık biçimde çözümlendiğini göstermektedir. ‘+a’ yönelme eki, biçimsel düzeyde yer, hedef veya amaç gibi farklı işlevlerde kullanılabilse de, ‘12B sınıfına’ söz grubunda üstlendiği anlam, genel kabul görmüş ‘yer tamlayıcısı’ işlevinden ayrılmaktadır. İşlevsel yaklaşım, ekin yalnızca biçimsel benzerliklerine değil, bağlam içinde üstlendiği anlamsal göreve odaklanır; bu bağlamda ‘+a’ eki, konum bildirmek yerine söz konusu sınıfta yer alan öğrencilerin işlevsel yükünü ikame eden bir niteleme tümleci işlevi görmektedir. Böylece biçim–anlam uyumu sağlanırken, dilin tutumluluk ilkesi de korunur; zira her işlev için ayrı bir morfolojik birim üretmek, hem bellek kapasitesi açısından hem de dilin yapısal ekonomisi bakımından sürdürülemez olurdu.

Dolaylı Tümleç/Yer Tamlayıcısı Adlandırmasının Değerlendirilmesi

Tümlecin ve işlevinin tartışıldığı bu çalışmada, adlandırma ve işlev çalışmanın odak noktası olmuştur. Tümleç konusu daha önceden birçok çalışmanın odağında yer almıştır; Delice (2003: 310) tümleç konusunu ele aldığı çalışmasında tümleçleri daha önce bu konuda çalışma yapmış isimlere göre sınıflandırırken ‘dolaylı tümleç’ başlığında bu terimi Bilgegil, Bilgin, Bozkurt, Ediskun, Hengirmen ve Hatiboğlu’nun kullandığını dile getirmiş ayrıca dolaylı tümleç için “Hatiboğlu’nda zarf tümlecinin de ortak adı olarak kullanılmaktadır” açıklamasını eklemiştir. Hatipoğlu, dolaylı tümleci yalnızca konum/yer ile sınırlamak yerine, onu daha işlevsel bir öge olarak tanımlamakta ve kapsayıcı bir küme olarak değerlendirmektedir. Böylece Hatipoğlu’nun bu tasnifinde en azından ad ile işlev biraz olsun birleşmiş ve anlamlandırılmayan ‘dolaylı’ kelimesi biraz olsun anlam kazanmıştır. Ayrıca Hatipoğlu (1982: 41-42) yaptığı açıklamada dolaylı tümlecin bir tercüme olduğunu vurgulayarak aslının Fransızcada *complement indirect*, İngilizcede *indirect object*, Almancada *entfernteres objekt* olarak yer aldığını, Türkçe çevirisinin *dolaylı nesne*, *dolaylı tamamlayıcı*, *yer tamamlayıcısı* olduğunu belirtmiştir.

Görüldüğü üzere aslında başta dolaylı tümleç daha genele seslense de zaman içinde konum bildirme ile sınırlandırılmış -A, -DA, -DAn hâl eklerinin yer aldığı ögeye ‘nasıl’ sorusunu cevaplandırmadığı müddetçe -çünkü nasıl sorusu zarf tümleci ile ilişkilendirilmiştir- dolaylı tümleç/yer tamlayıcısı adı verilmiştir.

Yapısal ve işlevsel ayrılıkları adlandırmak, işi karmaşıklaştırmış gibi gösterse de buradaki mesele; terimselleştirme ve kategorileştirme. İşlev, tespitin doğasında anlamı da çağırıldığı için dilin mantıksal yapısı oldukça etkili bir biçimde işleyecektir. Haspelmath’in (2010: 666-667) betimleyici kategoriler (descriptive categories) olarak ele aldığı bu mesele,

belirli bir dilin kendi yapısal özelliklerine göre tanımlanan, dile özel kategorilerdir. Bu kategorilendirme işi kullanılan dilin içsel yapısına ve kullanımına dayanır.

Betimleyici kategori kapsamında, biçim ve işlev açısından yeniden adlandırılması gereken öğelerden biri de, geçmişte ‘dolaylı tümleş’ olarak anılan, günümüzde ise ‘yer tamlayıcısı’ şeklinde adlandırılan tümleş ya da tamlayıcı ögedir. Eklemlili bir sistem olarak işleyen dil yapısında, belirli sözcük veya sözcük öbeklerinin cümlede üstlendiği görev ‘dolaylı’ olarak tanımlanabiliyorsa, bunun karşısında ‘dolaysız’ olanın da yer alması beklenir. Lakin böyle bir adlandırma mevcut değildir. Bu adlandırma, öğretimi açısından açıklaması güç bir terim olarak uzun süre kullanılmıştır. Durak (2001: 342-343) bu durumu Fransızca etkisinde ‘complement d’objet indirect’i birebir Türkçeye çevrildiğini ve ortaya ‘dolaylı nesnel tümleş’in çıktığını belirtmiştir. Ayrıca devamında şu detayları da eklemiştir: “Doğrudan olma durumunda düz tümleş (complement d’objet direct), ilgeçle bağlandığında ise bu ilgeç nesneye geçişin olmazsa olmazı ise araya giren ilgeçten dolayı ‘complement d’objet indirect’ dolaylı tümleş olmuştur” (Durak, 2001: 343). Lakin Türkçede dolaylı nesne diye bir öge yoktur. Daha sonraları bunun farkına varılıp işlevsel olarak daha yakın bir noktaya gelindiğinde dolaylı olan tümleş ‘yer belirten’ noktasına çekilmiş ve ‘yer tamlayıcısı’ adlandırılmasına dönüş(türül)müştür. Fakat yine işlevsel olarak işletilememektedir, çünkü bu kez de yönelme, bulunma, ayrılma hâl eki alan her sözcük, cümlede ‘yer tamlayıcısı’ olarak adlandırılmıştır ki bu adlandırmada zaten işlevsel olarak kullanılmayan bir adlandırmadır. Aşağıda yer verilen şu iki örnek bunu göstermektedir:

Birinci cümle; *Yakında Ayşe de kendisini bu karmaşanın içinde bulacak.*

İkinci cümle; *Gün gelir çok sevdiğim isimden de vazgeçerim.*

Birinci cümlede altı çizili öge bulunma hâl eki almış bir yer/konum belirtmesiyle ‘yer tamlayıcısı’ olarak nitelendirilebilirken; ikinci cümlede altı çizilen öge bir yer/konum belirtmemektedir. Niteleyen ve nitelenen ilişkisiyle kurulan sıfat tamlaması ile oluşturulan öge klasik gramerde ‘yer tamlayıcısı’ olarak adlandırılrsa da -yönelme, bulunma, ayrılma hâl eklerinden biri ile kurulmuştur- işlevsellik açısından bakıldığında bu bir ‘niteleme tümleci’ görevindedir. ‘İşinden vazgeçmek’ ifadesinde ‘iş’ bir mekânı değil, yapılan mesleği, görevi ya da faaliyeti belirten soyut bir kaynaktır. İşlevsel bakış açısıyla bu soyut kaynak sıfatla belirgin hâle getirilmiş ve nitelendirilmiştir.

Zamanın ölçü alındığı ögenin zarf olarak anlatıldığı bir dil bilgisi anlamı temel alan bakış açısıyla açıklanabilirken her yönelme, bulunma, ayrılma hâl ekinin olduğu ögeye yer tamlayıcısı demek biçimci bir yaklaşımla oluşturulmuştur. O hâlde hangisi göz önüne alınmalıdır? Türkçenin dil bilgisi kuralları biçimi mi yoksa anlamı mı temel alan bir bakış açısıyla işletiliyor? Görüldüğü üzere bazen biçim bazen anlam temelli işletiliyor.

Burada değinilmesi gereken en önemli mevzu, aslında isimlendirmeden ziyade kategorilendirme meselesidir. Cümle öğelerinde ismin hâl eklerini alan her bir görevli sözcük aslında zarf kategorisinde yer almaktadır. Karpuz (2000: 93) bu durumu şu biçimde açıklar: “Gerek soru gerekse cevap içerikli bu cümlelerde kullanılan zaman, yer, konu, sebep, nicelik, birliktelik vs. işlevleri bildiren dil unsurları zarf olarak adlandırılmaktadır.” TDK *Türkçe Sözlük*’te de (2024, 10 Temmuz) zarf tanımlaması bu paralelde olup “Fiilin, sıfatın veya zarfın anlamını zaman, durum, yer, ölçü, nitelik ve soru kavramları bakımından belirleyen veya sınırlayan kelime; belirteç” şeklinde tanımlanmıştır.

Bu işlevselliği belirleyen aslında betimsel yapılardır ve farklı anlamları aynı dil bilgisel ögeye giydiren ve farklı bir anlamsal daireye çeken zarflık görevlerdir.

Ayrıca bu konuda geniş çaplı bir araştırma ortaya koyan Karpuz (2000) zarfları cümlede yüklem-fiilin tamlayıcıları olduğunu belirtmekte, eksilteli yapılarda bir sıfatın, bir zarfın veya bir fiilin önüne de gelebileceğini vurgulamıştır.

Buradan anlaşılması gereken; kelime türü zarf ile görevlik zarfın karıştırılıyor olması ve görev olarak zarflığı üstlenen kelimelerin bu kategori yerine ayrıştırılmaya çalışılmasıdır. Kerimoğlu (2019: 200) “Zarf cümle öğelerine özgü bir terim değildir. Sözcük türleri için de kullanıldığı için kafa karışıklığına yol açmaktadır. Mutlaka tümleş, tamlayıcı gibi ek terimlerle biçimbilgisindeki terimden ayırmak gerekmektedir” şeklinde tanımlamıştır.

Netice olarak ortaya çıkan adlandırma problemi üst çatının devre dışı bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca adlandırma ve görev bakımından ortaya çıkan karmaşanın sebebi görevli öğelerin biçim-sözdizimsel olarak ele alınmamasından kaynaklanır. Yani cümlede anlamın yüklediği görevlik kısım dil bilgisi öğretisinde, çoğu kez göz ardı edilmiş olup sadece biçimle ilerlemiştir. ‘Dolaylı tümleş’ ya da ‘yer tamlayıcısı’ adlandırması tamamen bunun sonucudur.

Karpuz’un (2000: 16) zarfı açıklarken verdiği şu örnek zarflığı anlamada daha yardımcı olacaktır:

Aradığın kitap, arkadaşımda. (konum yani yer belirtirken) (kimde?)

Bu cümle eksilteli bir yapı olup tamamlanmış şekli ‘Aradığın kitap arkadaşımda olan kitaptır’ (hangi kitap?) şeklinde olabilir. Tamamlanmış bu ifadeye bakıldığında yüklem-fiil kitap sözcüğüne geçmiş onu tamlayan kısım olan ‘arkadaşımda olan’ kısım ise yüklem-fiili vurgulayan zarflık görevini üstlenmiştir. Derin yapıyı göz ardı ederek çözümleme yapmak aslında tam olarak ulamın görevsel tanımının da doğru bulunmasına yardımcı olmamaktadır.

Söylenen bu gerçeğin tam aksini örnekleyen, üniversite sınavına yönelik hazırlanan aşağıdaki örnekte zamanı işaretleyen görevli sözcükle yeri işaretleyen görevli sözcüğün biçimsel değerlerle ayrıştırıldığı görülmektedir:

Resim 1. Yer Tamlayıcısı İle İlgili Üniversite Hazırlık Sorusu Örneği

19.

Bilgi

Yer tamlayıcısı cümlede yönelme (yaklaşma), bulunma (kalma), uzaklaşma (ayrılma) bildirerek yüklemi tamamlar.

(I) Tropikal kuşaktaki okyanuslarda yılda ortalama 80 tropik fırtına meydana gelir. (II) Koşullara göre, bu şiddetli fırtınalar kasırgalara dönüşebilir. (III) Kasırgaların hızı saatte 119 km'yi aşabilir. (IV) Bu nedenle, Afrika'nın batı kıyılarında oluşan tropik bir fırtına Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarına ulaşabilir.

Bu parçadaki numaralanmış cümlelerin hangisinde yer tamlayıcısı yoktur?

A) I B) II C) III D) IV

(Kaynak: <https://eodev.com/gorev/26899913> 2024, 21 Temmuz)

Soruda doğru cevap olarak işaretlenen şık, C şıkkıdır. ‘Saatte’ isim+bulunma hâl eki ile zamanı belirten sözcük zaman zarfı olarak açıklanmakta, yer tamlayıcısı olarak görülmemektedir. Lakin sorunun başında verilen açıklama yer tamlayıcısının ismin değişik hâl ekleriyle yapıldığını belirtmektedir. Burada vurgulanması gereken nokta açıklama ile örneğin işlevsel olarak birbirini tam karşılamaması biçimsel bir vurgu ile örneğin ezberci bilgi çizgisinde verilmesidir. Hâlbuki ‘saatte’ göstergesi ile ‘okyanuslarda’, ‘kasırgalara’, ‘Afrika’nın batı kıyılarında’, ‘Kuzey Amerika’nın doğu kıyılarına’ göstergeleri birer zarftır. Sadece cümlede işaretledikleri anlam alanları yani işlevleri farklıdır. Cümlede ‘saatte’ zamanı işaretlerken, ‘tropikal kuşaktaki okyanuslarda’ yer, ‘Kuzey Amerika’nın doğu kıyılarına’ yön, ‘kasırgalara’ nitelik işlevindedir.

Bu sebeple, işlevsellikten uzaklaşılması için görevli öğelerin üst çatıda birleştirilmesi ve alt başlıkta da cümlede üstlendiği zarflık (amaç, hedef, sebep, zaman, yer-yön vb.) görevinin anlamsal değerine göre adlandırılması ya da daha üst bir başlık altında toplansa da işaretlediği anlam alanının belirtilmesi gerekmektedir.

Bu açıklamaya istinaden aşağıda verilen örnekler değerlendirilirse; ayrılma hâl ekiyle oluşturulan tümleçlerin her birine yer tamlayıcısı demenin mümkün olmadığı görülür:

Evden az önce ayrıldı.

Trafikten iki saat çıkamadı.

Seçim sonuçlarından konuşuyorlar.

(a) cümlesinde işaretlenen tümleç yer bildirirken, (b) cümlesinde neden bildirme, (c) cümlesinde ise konu bildirme söz konusudur. Biçim ve anlamı birleştirerek zarflık değer alt kategorisinde bir adlandırma yapıldığında, işlevsel bir çalışma yapılmış olacak ve bu bakış açısıyla oluşturulmuş kategorilendirme ve adlandırma hem öğretimi hem de öğrenimi kolaylaştıracaktır. Çünkü biçim ile bu biçimin üstlendiği anlam ve işlev birleştiğinde, mantık dairesi içerisinde bütünlüklü bir yapı ortaya çıkmış olacaktır.

Lakin 2020¹ yılında TYT/Türkçe bölümünde yer alan aşağıdaki soru örneğinde verilen doğru cevaptaki yer tamlayıcısının yeri işaretlenmediği belirgindir. Bahsi geçen soru şu şekildedir:

Resim 2. 2020 TYT/Türkçe Soru Örneği

2020-TYT/Türkçe

8. Kromofor adı verilen pigment molekülleri fotosentez sırasında güneş enerjisini tepkime merkezlerine hızlı taşıdığından güneş enerjisinin hemen hepsi arada hiç ısı kaybı olmadan kimyasal enerjiye dönüşür.

Bu cümledeki öğelerin doğru sıralanışı aşağıdakilerin hangisinde verilmiştir?

- A) Belirtisiz nesne - zarf tümleci - zarf tümleci - özne - **yer tamlayıcısı** - yüklem
- B) Belirtili nesne - zarf tümleci - zarf tümleci - özne - **yer tamlayıcısı** - yüklem
- C) Özne - zarf tümleci - **yer tamlayıcısı** - zarf tümleci - yüklem
- D) Zarf tümleci - özne - zarf tümleci - yüklem
- E) Zarf tümleci - özne - zarf tümleci - **yer tamlayıcısı** - yüklem

(Kaynak: https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2020/YKS/TSK/tyt_yks_2020.pdf 2025, 12 Mart)

Doğru cevap E şıkkı olarak verilmiş ‘kimyasal enerjiye’ ifadesi görüldüğü üzere ‘yer tamlayıcısı’ ögesi olarak kabul edilmiştir. Hâlbuki burada belirtilen ifade ‘yer tamlayıcısı’ konumunda değil, işlevsellik açısından bakıldığında ‘hedef tümleci’ konumunda olduğu görülmektedir. Hâl ekleri üzerinden yapılan açıklamaya uygun olarak biçimsel bir işaretleme yapılmış olup biçimsel okuma gerçekleştirilmiştir, dolayısıyla anlam göz ardı edilmiştir. Neticesinde de kategorilendirmenin doğru yapılmadığı bir yerde işaretlemenin de doğru olması beklenemez.

Aşağıdaki örnekler incelendiğinde, biçim olarak yer alan eklerin farklı işlevlerde kullanıldığı; üst çatıda zarflık kategorisinde yer alan görevli kelimelerin, alt kategoride, işaretledikleri işlevsel değerlerinin farklılık gösterdiği görülecektir:

Kadın, bitmek bilmeyen hıçkırıklar arasında, gerçek kaygısını dile getirdi en sonunda... (niteleme işlevinde)

İşte tam o günlerde Ali, eski hizmetçisi Ahmet’i görmeye gitti. (zaman işlevinde)

Kuvvetli rüzgârda sallanan selviler vardı. (vasıta işlevinde)

Şvayk ‘tan son kutsama! (yer işlevinde “kaynak belirtiyor”)

Bu saz bana dedemden kaldı. (gösterme-hedef işlevinde)

Seni iki saatten beri durakta ayakta bekliyorum. (zaman-yer-durum işlevinde)

Fırtınadan savrulan ağaçlara bak! (sebep işlevinde)

Örnekler, üst kategoride zarf olan bu görevli sözcüklerin genel-geçer adlandırmalardan ziyade birçok işleve büründüğünü göstermektedir. Zarflığın sebep, vasıta, zaman, yer-yön hedef, durum işlevlerinde olup cümlede yine sebep, vasıta, zaman, yer-yön, hedef, durum tümleçleri konumunda olması biçimsel birkaç kategoriye yerleştirmekten daha kolay olduğunu açık etmektedir. Cümlelerin görevli ulamlarının adlandırmasında işlevsel bir yol izlendiğinde ortaya çıkan gerçek; biçimsel adlandırmanın anlamsal değeri ne kadar arka planda bıraktığıdır. Hem düşünmeyi aktifleştiren işlevsellik, insan hayatı için ‘olmazsa olmaz’ dilin mantığını açık eder hem de öğretimi ve öğrenmeyi kolaylaştırır. Ayrıca dilin tutumluluk sistemini de kanıtlar niteliktedir.

Türkçe dil bilgisi çalışmalarının önünde duran ve aşılması gereken sorunlardan biri konu bakımından onu oluşturan yapıların gerek alt birlikler gerekse üst birlikler arasında ilişkilendirmenin yapılamamış olması veya aralarında kopukluk

¹ 2019’dan 2024’e kadar ÖSYM Türkçe bölümü taranmış konu başlığı ile ilgili sadece bu örneğe rastlanmıştır.

bulunmasıdır. Türkçeyi biçimlendiren dil bilgisi kitapları çok yüzeysel ve eksik, konuları birbiriyle ilişkilendirilememiş parçalı bir durumdadır (Karpuz, 2002: 218).

Çalışmayı sonlandırmadan şunu da belirtmekte fayda vardır; ilk ve ortaöğretim kitaplarına bakıldığında -öğretimin aktif olarak yürütüldüğü kitaplar- cümle öğelerinde, çalışmanın konusu olan tümleç, hâlâ ‘dolaylı tümleç’ olarak adlandırılmaktadır:

Kitaptan (2023: 73)² alınan şu örnekler -cümlelerin çözümlemeleri kitapta olduğu şekliyle alınmıştır, olması gereken işlevler yanında belirtilmiştir- dikkat çekicidir:

Okula gitmek için parkın içinden geçiyoruz. (yer işlevinde)

Dolaylı Tümleç / Yer Tamlayıcısı

Bilge dikkatli bir şekilde tahtaya bakıyordu. (yön işlevinde)

Dolaylı Tümleç / Yer Tamlayıcısı

Seni görür görmez aşağıya indim. (yön işlevinde)

Dolaylı Tümleç / Yer Tamlayıcısı

Örnekler de göstermektedir ki ‘dolaylı tümleç’ ya da ‘yer tamlayıcısı’ adlandırması kullanılmakta ve cümledeki görevli sözcüklerin tamamı yer’i de işaretlememektedir. Ezberci bilgi öğretilmeye devam etmekte, işleve bakmadan dolaylı tümlece nazaran daha doğru adlandırma olan ‘yer tamlayıcısı’ dile getirilmiş, ama uygulamada öğrenci yine ‘dolaylı tümleç’ adlandırmasına yönlendirilmiştir. Ortaöğretimde ise dil bilgisi öğretimine yer verilmeyip ilköğretim aşamasında öğrenildiği varsayımıyla hareket edilip hatırlatma işlevinde birkaç örnek soru üzerinden konular öğrencilere verilmektedir. Cümle öğelerinde ise yine işleve bakılmaksızın ‘dolaylı tümleç’ adlandırması kullanılmaktadır. 11. Sınıf öğrencilerine gösterilen müfredatın takip edildiği Türk Dili ve Edebiyatı 11. Sınıf kitabından³ (2024: 69) alınan aşağıdaki örnek bunu kanıtlamaktadır:

Resim 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kitabından Alınan Örnek

C. Aşağıdaki eserlerin ait olduğu sanatçıları belirleyerek doğru eşleştirmeyi yapınız.

1. Decameron	a. Mustafa Necati Sepetçioğlu
2. Letaif-i Rivayat	b. Boccacio
3. Küçük Şeyler	c. Cervantes (Servantes)
4. Kağı	ç. Sabahattin Ali
5. Grev	d. Samipaşazade Sezai
6. Menevşeler Ölmemeli	e. Ahmet Mithat Efendi
	f. Orhan Kemal

Ç. Aşağıdaki cümlelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına "Y" yazınız.

- ☐ Yüklem, her zaman cümlelerin sonunda bulunur.
- ☐ Özneyi bulmak için yüklemle "ne", "kim" soruları sorulur.
- ☐ Dolaylı tümleç, cümlede yapılan işin zamanını bildirir.
- ☐ "Ne zaman", "nasıl", "niçin" gibi sorular cümlede zarf tümlecini bulmak için yüklemle sorulur.
- ☐ "Her sabah erkenden uyanır, bahçede kitap okurdu." cümlesinde birden fazla yüklem vardır.

D. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Alelade kalabalıklarından ortak paydalar ve idealler etrafında bir millet oluşturabilmek ve buradan da güçlü devletlere ve medeniyetlere ulaşabilmek; her topluluğa nasip olmayan, uzun, çileli bir yolculuktur. Bu süreçte dil ve dile dayalı eserler, kültürleri yani milletleri ayakta tutan temel direkleri oluşturur.

Bu parçada altı çizili kelime grubu cümlelerin hangi ögesidir?

A) Dolaylı tümleç B) Nesne C) Özne D) Yüklem E) Zarf tümlecisi

69

Burada değinilmesi gereken nokta, Barthes'ın (1993: 90-92) ‘betimleme düzeyi’ kavramıdır. Anlatılmak istenen, anlatı çizgisindeki yatay eklemlenmelerin (dizim) örtük biçimde dikey eksene (dizi) yansıtılması ve bütünleştirilmesidir. Bu süreç, ancak anlam düzeyleri aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Yapı ile işlevin birleşmesi, dilin mantıksal yapısının açığa çıkmasını ve doğru biçimde aktarılmasını sağlar. Dolayısıyla çözümlemede birimlerin yalnızca dağılımsal tanımıyla yetinilemez; en başından itibaren anlamın, birimin temel ölçütü olarak kabul edilmesi gerekir.

² MEB’de işlenen Türkçe kitabında cümlelerin öğeleri başlığı altında tanımlanan dolaylı tümleç/yer tamlayıcısı şu biçimde tanımlanmıştır: “Cümlede yüklem anlamını bulunma, ayrılma (çıkma), yönelme bakımından ilgili olduğu yer yönünden tamamlayan öge ‘dolaylı tümleç’ ya da ‘yer tamlayıcısı’ olarak adlandırılır. Dolaylı tümleci bulmak için yüklemle ‘Nereye?, Nerede?, Nereden?, Neye?, Neyde?, Neyden?, Kime?, Kimde?, Kimden?’ sorularından uygun olanı sorulur.”

³ Kitabın “İçindekiler” bölümü; “1. Ünite: Giriş (Edebiyat Hayat İlişkisi, Edebî Akımlar, Dil Bilgisi Çalışmaları), 2. Ünite: Hikâye (Köpek, Birtakım İnsanlar, Giderayak, Can Sıkıntısı, Hacı, Dil Bilgisi Çalışmaları), 3. Ünite: Şiir, 4. Ünite: Makale, 5. Ünite: Sohbet ve Fıkra, 6. Ünite: Roman, 7. Ünite: Tiyatro, 8. Ünite: Eleştiri, 9. Ünite: Mülakat/Röportaj.

Her ünitenin sonunda “Dil Bilgisi Çalışmaları” başlığı ile sadece örnek birkaç soru ile konu hatırlatması yapılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkçede cümle öğelerinin işlevsel sınıflandırılmasına odaklanarak, özellikle ‘dolaylı tümleç/yer tamlayıcısı’ kavramının yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Geleneksel dil bilimsel yaklaşımlarda cümle öğeleri, genellikle biçimsel ölçütlere –özellikle hâl eklerine ve sözdizimsel konumlara- dayalı olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak bu yaklaşım, dilin kullanımındaki anlam çeşitliliğini ve söylem bağlamında öğelerin üstlendiği farklı işlevleri göz ardı edebilmekte; bu da bazı dilsel yapıların tanımlanmasında yetersizliklere yol açmaktadır.

Dolayısıyla, bu çalışma, biçimsel bir sınıflandırma olan ‘dolaylı tümleç/yer tamlayıcısı’ teriminin Türkçenin tümce çözümlemelerinde sınırlı bir açıklayıcılığa sahip olduğunu ve bu terimin kullanıldığı yerlerde daha açıklayıcı bir işlevsel analiz yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Buradan hareketle, geleneksel sınıflandırma sistemlerinin, özellikle dil öğretiminde ve çözümlemeye dayalı dil bilimi çalışmalarında, işlevsel bir bakış açısıyla tamamlanması gerektiği ileri sürülmektedir.

Bu meselenin başlangıç noktası betimleyici kategorilerin göz ardı edilip biçimsel bir adlandırma ile yola çıkılıp dilin içsel yapıları ve kullanım farkının unutulması ve üst başlığın devre dışı bırakılmasıdır. Tümleçler bazı morfolojik ayrımlarla sınırlandırılması yerine zarf üst başlığında toplanmalı ve anlamsal ayrıma tabi tutulmalıdır. Bu bağlamda önerilen çözüm, biçimsel öğeleri göz ardı etmeksizin, bunların anlamsal rollerini ve söylem içindeki görevlerini de dikkate alan çok katmanlı bir sınıflandırma sistemidir. Örneğin, ‘+e’ hâl eki alan bir ad öbeğinin tek başına ‘dolaylı tümleç/yer tamlayıcısı’ olarak tanımlanmasındansa, bağlam içinde ‘yönelme’, ‘amaç’, ‘yararlanıcı’, ‘deneyimleyici’ gibi anlam rollerine göre sınıflandırılması, hem çözümlemelerde hem öğretimde daha anlamlı bir çerçeve sunacaktır. Örneğin, ‘Ali’ye kitap verdim’ cümlesinde ‘Ali’ye’ ögesi, biçimsel olarak +e hâl eki aldığı için ‘dolaylı tümleç/yer tamlayıcısı’ olarak etiketlenmektedir. Ancak anlamsal düzeyde bu öge, eylemin yararlanıcısı ya da alıcı rolünü üstlenmektedir. Benzer şekilde, ‘Çocuğa masal anlattı’ cümlesinde ‘çocuğa’ ögesi yalnızca yönelme değil, iletişim eyleminin zorunlu bir deneyimleyicisi konumundadır. Her iki durumda da öğelerin yalnızca biçimsel değil, işlevsel olarak da çekirdek argüman konumunda oldukları açıktır. Bu durum, ‘dolaylı’ ifadesinin hem kavramsal hem tanımsal olarak yetersiz olduğunu, dahası yanıltıcı bir sınıflama doğurduğunu göstermektedir.

Türkçedeki öge çözümlemelerinde temel (çekirdek) – çevresel (periferik) ayrımının, yalnızca biçimsel ölçütlere değil, anlamsal roller ve söylem işlevlerine göre yeniden yapılandırılması gerektiği önerilmektedir. Nitekim tümce yapısının evrensel ya da sabit bir öge hiyerarşisine değil, kullanıma bağlı dinamik yapılara dayandığı fikri, Türkçe gibi eklemeli dillerde daha açıklayıcı bir düzlem sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışmada ortaya konan çözümleme, Türkçede tümce öğelerinin sınıflandırılmasında daha işlevsel ve anlam temelli bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca daha doğru ve esnek bir dil çözümlemesi sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda dil öğretimi, çeviri ve doğal dil işleme gibi uygulamalı alanlarda da daha etkili sonuçlar doğurabilecek potansiyele sahiptir. İleride yapılacak çalışmalarda, önerilen işlevsel sınıflandırmanın farklı metin türleri, söylem bağlamları ve ağız özellikleri açısından da sınanması, Türkçede öge çözümlemesi konusunda daha derinlemesine bir anlayışa ulaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir ; Tasarım Denetleme ; Kaynaklar ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/veya Yorum; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept ; Design ; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search ; Writing Manuscript ; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Kaynakça

- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel serüven*. (Çev.: Mehmet Rifat-Sema Rifat). Yapı Kredi Yayınları.
- Benzer, A. (2009). Türkçede adlandırma ve sınıflama sorunu üzerine örnek bir çalışma. N. Kansu Yetkiner ve D. Duman (Ed.), *Çeviribilim, dilbilim ve dil eğitimi araştırmaları içinde* (378-388). İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları
- Delice, H. İ. (2003). Türkçe sözdiziminde tümleç. *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri Dergisi*, 3, 299-336.
- Durak, M. (2001). Türkçe’de dolaylı tümleç yoktur. *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, 342-343.
- Eagleton, T. (2017). *Edebiyat kuramı*. (Çev.: Tuncay Birkan). Ayrıntı Yayınları.
- Haspelmath, M. (2010). Comparative concepts and descriptive categories in crosslinguistic studies. *Language*, 86(3), 663-687.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin sözdizimi*. TDK Yayınları.
- Karpuz, H. Ö. (2000). *Türkçede zarflar-Türkiye Türkçesi edebî dilindeki zarfların yapısal ve işlevsel incelemesi*. Ege-Doğuş Yayınları.
- Karpuz, H. Ö. (2000). Türkiye Türkçesinde zarf yapan morfeplerin işlevsel dağılımı. *IV. uluslararası Türk dili kurultayı bildiri kitabı içinde* (993-1006). TDK Yayınları.
- Karpuz, H. Ö. (2002). Türkçe öğretiminde konusal ilişkilendirme ve bütünsellik. *II. Türkçe-Türk dili ve edebiyatı öğretimi sempozyumu-Türkçe ve edebiyat öğretiminde sorunlar, çözümler, yeni yaklaşımlar sempozyumu bildiri kitabı içinde* (217-224). Eyüboğlu Eğitim Kurumları Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2019). Türkiye Türkolojisinde cümle öğeleri ve teori. Ş. Çağın ve S. Dumantepe (Ed.), *Rıza Filizok’a armağan-edebiyat üzerine incelemeler içinde* (193-208). Ege Üniversitesi Yayınları.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Macmillan Cambridge University Press.
- Martinet, A. (1998). *İşlevsel genel dilbilim*. (Çev.: Berke Vardar). Multilingual Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2023). *Türkçe 8. sınıf*. Ayşe Kılıçarslan (Ed.). Cem Ofset Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Türk dili ve edebiyatı 11. sınıf*. Gizem Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2024, 10 Temmuz). Bağlaç. <https://sozluk.gov.tr>
- <https://eodev.com/gorev/26899913> (21.07.2024)
- https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2020/YKS/TSK/tyt_yks_2020.pdf (12.03.2025)